

بررسی محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی بر اساس
شاخص‌های هویت ملی، اخلاق، آداب و مهارت‌های زندگی در سند تحول
بنیادین آموزش و پرورش

ارسال: ۱۴۰۱/۰۶/۲۰ الهام کوهی اقدم^۱
پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۱۷ الهه کوهی اقدم^۲

چکیده

کتاب درسی یکی از مهم‌ترین مراجع و منابع یادگیری دانش‌آموزان در نظام‌های آموزشی محسوب می‌شود. به لحاظ اهمیتی که محتوای کتابهای درسی در برانگیختن و تأمین نیازها و نیز تسهیل در امر یادگیری دانش‌آموزان دارد، این مقاله به بررسی محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی بر اساس شاخص‌های هویت ملی، اخلاق، آداب و مهارت‌های زندگی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰) پرداخته است. جامعه اول پژوهش، کتاب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی (پایه چهارم، پنجم و ششم) و واحد تحلیل جملات کتاب است. جامعه دوم تعداد ۳۰ نفر از معلمان منتخب سه پایه (چهارم، پنجم و ششم) ابتدایی شهرستان دماوند بخش مهرآباد رودهن به صورت تمام شماری بود. روش تحقیق توصیفی از نوع تحلیل محتوا بود. ابزار پژوهش پرسشنامه محقق ساخته بر اساس سه مقوله فوق و سیاهه تحلیل محتوا بود. برای محاسبه پایایی و روایی از آلفای کرونباخ با ۰/۸۰ روایی محتوایی استفاده شد؛ در مجموع با استفاده از آزمون خی دو نتایج زیر حاصل شد: از دید معلمان، کتاب اجتماعی دوره دوم ابتدایی در سطح متوسط (۴۳٪) به مؤلفه هویت ملی، در سطح پایین‌تر از متوسط با (۳۶٪) به مؤلفه آداب و مهارت‌های زندگی و در سطح متوسطی (۵۰٪) به مؤلفه اخلاق در نظام اجتماعی پرداخته است. در تحلیل محتوا، از میان مقوله‌های هویت ملی به ویژگی‌های جغرافیایی با (۲۳٪) بیشترین توجه و به نماد ملی و اسطوره ملی به ترتیب با (۱۵/۵٪ و ۰/۰۷٪) کمترین توجه شده است. از میان مقوله‌های آداب و مهارت‌های زندگی به تصمیم‌گیری بیشترین توجه (۴۹٪) و به تفکر انتقادی و مقابله با استرس با (۰/۰۶٪ و ۰/۰۵٪) درصد به ترتیب کمترین توجه شده است. از میان مقوله‌های اخلاق در نظام اجتماعی به میهن‌دوستی بیشترین توجه (۳۲٪) و به عدالت‌جویی (۱۳٪) کمترین توجه شده است.

واژگان کلیدی: هویت ملی، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، مطالعات اجتماعی، آداب و مهارت‌های زندگی، اخلاق در نظام اجتماعی

مقدمه

هر جامعه‌ای معمولاً بر اصالت و هویت فرهنگی خود تأکید و می‌کوشد که با قدرت و غرور مشخصه‌های این هویت را زنده نگه دارد. انسان‌ها علاوه بر بعد فردی و اختصاصی خود، دارای بعد اجتماعی نیز هستند. آموزش و پرورش، وظیفه دارد تا نسل جدید را برای جامعه امروز آماده کند. در تهیه سند ملی تحول بنیادین آموزش و پرورش کوشش شده تا با الهام‌گیری از اسناد بالادستی و بهره‌گیری از ارزش‌های بنیادین آن‌ها و توجه به اهداف راهبردی نظام جمهوری اسلامی ایران، چشم‌انداز و اهداف تعلیم و تربیت در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی تبیین شود و این سند به‌عنوان مجموعه‌ای است که کتاب‌های درسی بر اساس آن‌ها تهیه و تدوین می‌شود چراکه این سند پایه و اساس فکری و مبنای نظری تعلیم و تربیت پیش روی کشور و مطابق با آرمان و اهداف نظام جمهوری اسلامی ایران است. در این سند هدف کلی از تربیت آماده شدن متریبان برای تحقق آگاهانه و اختیار مرلتب حیات طیبه در همه ابعاد است که تحقق این هدف در گرو تحقق مؤلفه و ابعاد هویت متریبان به شکل کلی و یکپارچه است. این امر مستلزم اجرایی شدن ساحت‌های تربیتی است. یکی از اصلی‌ترین ساحت‌ها، ساحت تربیت اجتماعی است. ساحت تربیت اجتماعی بخشی از جریان تربیت رسمی و ناظر بر شایستگی و کسب هویت است که متریبان را قادر می‌سازد، تاشه‌روندانی فعال و آگاه باشند و در فعالیت‌های اجتماعی مشارکت کنند استمرار زندگی جمعی با نوعی شناخت و تصور از خودمان و دیگران است که هویت نام دارد و بدون آن زندگی اجتماعی ناممکن است (موسی پور و منصوره ۱۴۰۱).

حفظ هویت فرهنگی و ملی^۱ جوامع در گرو انتقال صحیح آن به نسل‌های بعدی و با در نظر گرفتن اقتضائات آینده است و فرایند تربیت و پرورش هویت کودکان نیز نیازمند بهره‌گیری از ابزار متناسب با سطح رشد فکری و ذهنی آن‌ها هست. هویت یک ملت، میراث هزاران سال تلاش نسل‌های گذشته آن ملت است. میراث فرهنگی هر قوم و ملتی، شناسنامه حیات مادی و معنوی آن قوم به شمار می‌آید و شکل‌پذیری هویت در نهاد کودکان هر سرزمین، وابسته به آشنایی آن‌ها با هویت ملی و میراث فرهنگی کشورشان است هر نسلی اندوخته‌های فرهنگی، ملی و تجارب زندگی خود را به شیوه‌های گوناگون به نسل بعد منتقل می‌سازد، نسل بعد نیز اندوخته‌های خود را بر آن می‌افزاید و آن را به نسل پس از خویش انتقال می‌دهد. این فرایند همواره در طول تاریخ ادامه داشته است (آقا محمدی و اسدی ۱۴۰۰).

هویت نشانگر نیازی است همگانی به درک خود به‌عنوان فردی که به‌رغم داشتن چیزهای مشترک با دیگران، از آن‌ها جداست. بنابراین، هویت نوعی خودشناسی فرد و یا یک ملت در ارتباط با دیگران است. این فرایند مشخص می‌کند که شخص، فرد و یا یک ملت از لحاظ فردی و اجتماعی کیست و چه جایگاهی دارد. در واقع، هویت مجموعه نگرش‌ها، ویژگی‌ها و روحیات است که یک خود را از دیگران متمایز می‌کند. هویت‌یابی برای یک فرد و یا ملت چنان حیاتی است که اگر نتواند این نیاز را به طریقی تأمین کند، سلامت روانی، فردی و یا ملی او آسیب جدی خواهد دید. در بحث هویت فرد و جامعه، باید خود پنداره بامعنایی تشکیل شود که علاوه

بر پیوستگی و ارتباط با گذشته، جهت‌گیری نسبت به آینده را نیز دربر گیرد. اگر جوانان و نوجوانان هویت فردی، اجتماعی، ملی و مذهبی خود را به‌خوبی درک کنند، به‌راحتی در مقابل هجوم فرهنگ بیگانه سر تسلیم فرود نمی‌آورند و به‌عنوان الگو از آن‌ها تبعیت نمی‌کنند. آنچه ضرورت دارد این است که بدانیم دوران کودکی زیربنای اصلی شکل‌گیری شخصیت و هویت است و بی‌توجهی به دوران سرنوشت‌ساز کودکی سبب از دست دادن فرصت‌های آینده می‌شود همچنین داشتن ذهن خلاق و جست‌وجوگر با توانایی‌های بالای حل مسئله و تحقیق برای جمعیت هر کشوری می‌تواند متضمن اقتدار ملی آن کشور در عرصه‌های مختلف علمی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و... باشد. به همین جهت و با توجه به این که امروزه تمامی صاحبان فرهنگ هزینه‌های گزافی صرف می‌کنند تا فرهنگ خود را از طرق مختلف بر دیگر فرهنگ‌ها مسلط کنند و این خطری است که فرهنگ‌ها را تهدید می‌کند (رجبی و همکاران، ۱۴۰۰).

مؤلفه اساسی دیگری که در کتاب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی دنبال می‌شود آموزش آداب و مهارت‌های زندگی است که جایگاه ویژه‌ای در این برنامه درسی دارد. حوزه آداب و مهارت‌های زندگی در برنامه درسی ملی به‌عنوان یکی از حوزه‌های یازده‌گانه به رسمیت شناخته شده است آداب و مهارت‌های زندگی عبارت‌اند از مجموعه دانش‌ها، مهارت‌ها و نگرش‌های برگرفته از دین، فرهنگ نیازهای جامعه و فرد است که هدف آن ایجاد ادب دینی، کسب قدرت سازگاری با جامعه، کسب مقبولیت دینی، اجتماعی بالا رفتن توانایی فرد در برخورد با چالش‌های زندگی روزمره است. آموزش آداب و مهارت‌های زندگی³ در ۵ محور اصلی مهارت‌های رشد شخصی، مهارت‌های بین فردی، مهارت‌های اجتماعی، مهارت‌های اخلاقی و مهارت‌های زیست‌محیطی سازمان‌دهی شده است از طرفی با توجه به تأثیرگذاری تعلیم و تربیت در رشد و توسعه همه‌جانبه به‌ویژه اخلاق، این نهاد باید تربیت اخلاقی را جزء اصلی‌ترین و محوری‌ترین مسائل آموزشی و تربیتی خود قرار دهد. این ضرورت، که برخاسته از نقش و جایگاه اخلاق در حیات انسانی است، زمانی مورد تأکید قرار می‌گیرد که وظیفه اصلی این نهاد را احیای فطرت دینی انسان‌ها بدانیم؛ چراکه رسالت متولیان امر تعلیم و تربیت، بیدار کردن فطرت انسان‌ها و پاک کردن غبار غفلت از آن‌هاست تا انسان حضور خدا را در زندگی و از درون خود لمس کرده، گرایش او به دین و اخلاق آشکار گردد. صفات اخلاقی همچون حیا و عفت و شجاعت، خویش‌داری، قدرشناسی، نوع‌دوستی، عدالت، قناعت، تکریم والدین و معلمان، صدق احسان و حسن خلق، سرمایه هر فرد موفق در زندگی است و در ارتباط با خود، خالق، خلق و خلقت باید شکل و حالتی را برگزینیم که نیکوترین باشد.

با توجه به مطالب ذکر شده؛ نگارندگان این پژوهش درصدد ارزیابی و تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های هویت ملی، اخلاق، آداب و مهارت‌های زندگی بر اساس سند تحول بنیادین بودند. مطالعات اجتماعی یک حوزه یادگیری بین‌رشته‌ای است که از مفاهیم رشته‌های علمی چون جغرافیا، تاریخ، اقتصاد، علوم سیاسی، جامعه‌شناسی و همچنین مطالعات مختلف مانند آموزش‌های مدنی، مطالعات شهروندی و زیست‌محیطی، دین و اخلاق بهره می‌گیرد و تقریباً در تمام کشورهای دنیا آموزش داده می‌شود در کتاب جدید تعلیمات اجتماعی به‌طور کلی سه مؤلفه تقویت هویت ملی، اخلاق محوری در نظام اجتماعی و

آداب و مهارت‌های زندگی از موارد مهمی هستند که اهداف، محتوا و روش‌ها بر اساس آن‌ها نگارش یافته است با این توصیف به نظر می‌رسد نقش نظام آموزش و پرورش در همگرایی و کاهش تعارض‌های احتمالی بسیار برجسته است. آموزش و پرورش رسمی، وسیله مهم تبدیل یک جامعه نامتجانس به جامعه‌ای یگانه و یکپارچه، از طریق توسعه و تقویت فرهنگ و هویت مشترک است. در این میان اسناد تحولی موجود در آموزش و پرورش که از آن به‌عنوان قانون اساسی و قلب تپنده نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی یاد می‌کنند، در انتقال ارزش‌ها و شکل‌دهی هویتی بسی تأثیرگذار است و نقشی انکارناپذیر دارند. به همین دلیل این اسناد به‌عنوان نمونه آماری در این پژوهش انتخاب و مورد واکاوی و کنکاش قرار گرفته‌اند. ازینرو سؤال اصلی پژوهش حاضر عبارت است از اینکه در کتاب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی به کدام یک از مؤلفه‌های هویت ملی، آداب مهارت‌های زندگی و اخلاق در نظام اجتماعی بیشتر پرداخته شده است؟

مبانی نظری

هویت ملی

مطالعاتی برای شناخت مقوله هویت و هویت جمعی، ملی یا قومی به‌عنوان یک مسئله اجتماعی و فرهنگی در حوزه‌های مختلف علوم انسانی و اجتماعی توسط بسیاری از محققان و نویسندگان انجام گرفته است. هویت اصطلاحاً مجموعه‌ای از علائم، آثار مادی، زیستی، فرهنگی و روانی است که موجب شناسایی فرد از فرد، گروه از گروه یا اهلیتی از اهلیت دیگر و فرهنگی از فرهنگ دیگر می‌شود. هویت مجموعه خصایص فردی و خصوصیات رفتاری است که از آن طریق، فرد برای خود و دیگران قابل تعریف و شناسایی می‌شود برآیند مجموع‌های از بینش‌ها، باورها، گرایش‌ها، اعمال و صفات آدمی است. از این‌رو، نه تنها امری ثابت و از پیش تعیین شده نیست، بلکه حاصل تلاش و توفیق شخص و تا حدودی متأثر از شرایط اجتماعی است. انسان، موجودی است که می‌تواند با تکیه بر فطرت و استعدادهای طبیعی خود و با استفاده از نیروی عقل و اختیار و اراده خویش، به معرفت دست یابد. معرفت ایجاد شده می‌تواند زمینه میل و گرایش را در او فراهم سازد. بینش و گرایش درونی، زمینه باور (ایمان) و تکوین اراده (تصمیم معطوف به عمل) را در وی فراهم می‌آورد و با عمل و تکرار آن، به تدریج هویتش شکل می‌گیرد. همین امور نیز، در هرگونه تحول هویت پس از تکوین اولیه آن نقش‌آفرین است هویت از آغاز تمدن بشری ذهن انسان را به خود مشغول کرده و اکنون نیز یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های انسان معاصر است. به‌طوری‌که در حال حاضر محور اصلی بسیاری از نظریه‌ها و پژوهش‌های جامعه‌شناسی روان‌شناسی اجتماعی است. اندیشمندان اجتماعی هویت را به ابعاد متفاوت فردی، جمعی، فرهنگی، دینی، ملی، قومی و غیره تقسیم‌بندی کرده‌اند در اهمیت و ضرورت مسئله هویت ملی همین بس که اگر آگاهی از هویت ملی در جامعه‌ای وجود نداشته باشد و یا به شکل ناقص و سطحی باشد، افراد آن جامعه از نقش خود در تداوم و حفظ کشور باز خواهند ماند و تعهدی نیز به آن نخواهند داشت. اهمیت فهم هویت ملی برای کشوری نظیر ایران، با داشتن قومیت‌های متفاوت، جهت یکپارچگی و انسجام بسیار مهم است؛ زیرا هویت ملی مفهومی است

با رویکرد کاهش تعارض‌های موجود در هویت‌های گروهی و همگرایی آن‌ها ذیل یک هویت بالاتر، یعنی هویت ملی.

به‌طور کلی اهمیت هویت ملی بدان جهت است که از سویی اساسی‌ترین شرط دستیابی به وحدت و همبستگی ملی است و از سوی دیگر، فرایند پاسخگویی آگاهانه یک ملت به پرسش‌هایی درباره گذشته، حال و آینده و خاستگاه اصلی خود است. با این توصیف به نظر می‌رسد نقش نظام آموزش و پرورش در همگرایی و کاهش تعارض‌های احتمالی بسیار برجسته است. کتابها و متون آموزشی رسمی هر کشور، تعمیق و اشاعه ارزش‌ها و هنجارهای حاکم و به تعبیری هویت و فرهنگ جمعی را در چارچوب مرزهای ملی به عهده دارد از منظر آموزشی، تمامیت هویت و فرهنگ از نسلی به نسل دیگر منتقل شده است و جامعه‌پذیری در ابعاد مختلف آن، تحقق می‌یابد و در سنین پایین‌تر یعنی مقطع ابتدایی، با توجه به گیرایی ذهنی کودکان، این فرایند اثر عمیق‌تری بر این گروه سنی می‌گذارد و چه‌بسا تمام عمر انسان را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد آموزش و پرورش به‌عنوان یکی از نهادهای مهم در همه جوامع نقشی خطیر و دشوار را در جهت شکوفایی و پرورش استعدادها، توانایی‌ها و قابلیت‌های افراد هر جامعه به‌منظور تبدیل آن‌ها به افرادی آگاه، مسئول، تصمیم‌گیر و... ایفا می‌کند. این نظام در شکل‌گیری و ایجاد رفتار، منش، عادت و طرز فکر و تلقی انسان‌ها و درنهایت سعادت و شقاوت آن‌ها بسیار تأثیرگذار است. در بین عوامل مختلف، آموزش و پرورش در تقویت وحدت و یگانگی اجتماعی و هویت بخشی نقش غیرقابل‌انکاری دارد. این نقش به‌واسطه کتب درسی بااهمیت‌تر است. کتاب‌های درسی، به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های بنیادی در تقویت و شناسایی هویت ملی دانش‌آموزان به‌عنوان سرمایه‌های انسانی کشور تأثیر بسزایی دارند (قنبری و همکاران، ۱۴۰۰). آموزش و پرورش رسمی، وسیله مهم تبدیل یک جامعه نامتجانس به جامعه‌ای یگانه و یکپارچه، از طریق توسعه و تقویت فرهنگ و هویت مشترک است. در این میان اسناد تحولی موجود در آموزش و پرورش که از آن به‌عنوان قانون اساسی و قلب تپنده نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی یاد می‌کنند، در انتقال ارزش‌ها و شکل‌دهی هویتی بسی تأثیرگذار است و نقشی انکارناپذیر دارند. به همین دلیل این اسناد به‌عنوان نمونه آماری در این پژوهش انتخاب و مورد واکاوی و کنکاش قرار گرفته‌اند. نظام آموزشی ایران نیز با تدوین سندی تحت عنوان «سند تحول بنیادین آموزش و پرورش» تلاش نموده است راهنمایی جهت گام برداشتن آگاهانه در راستای ترسیم چشم‌اندازی مطلوب و تحقق زیرساخت‌های تعالی همه‌جانبه کشور در عرصه‌های مختلف برای آینده کشور فراهم سازد در نظام‌های آموزشی کتاب درسی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مراجع و منابع یادگیری، نقش مهمی در برنامه‌های درسی جهت تربیت دانش‌آموزان در ابعاد مختلف ایفاء می‌کند و بیشترین فعالیت و تجربه‌های آموزشی معلمان و دانش‌آموزان حول محور آن سازمان‌دهی می‌شود. یکی از کتاب‌هایی که اصلی‌ترین و مهم‌ترین نقش را در زمینه تربیتی بر عهده دارد، کتاب مطالعات اجتماعی است. مطالعات اجتماعی حوزه‌ای از برنامه درسی است که هدف آن، آشنا کردن بچه‌ها با محیط اطرافشان و نیز توسعه ارتباطات انسانی است؛ به‌گونه‌ای که دانش‌آموزان، شهروندان خوبی تربیت شوند. محتوای این درس از تاریخ، جغرافیا و دیگر علوم اجتماعی استخراج می‌شود (صانعی مهر، ۱۳۹۹).

شش شاخص هویت ملی که در اکثر کتب و مقالات و همچنین در دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی در جلسات متعدد مصوب شده است، به‌عنوان ابعاد اصلی و پایه شاخصه هویت ملی در

اسناد تحولی آموزش و پرورش در کتاب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی مورد کنکاش قرار خواهند گرفت. این شش بعد عبارت‌اند از: بعد زبان و ادبیات فارسی؛ زبان فارسی از خانواده زبان‌های هندواروپایی است که از حدود هزاره اول پیش از میلاد مسیح در بخش بزرگی از اروپا و جنوب و جنوب غربی آسیا رایج بوده و از نیمه دوم سده پانزدهم میلادی در آمریکا و آفریقا و اقیانوسیه هم رایج شده است. بعد تاریخی؛ مجموعه برنامه‌هایی است که به صورت مختلف به سیر تحولات تاریخی می‌پردازد. بعد سرزمین مشترک؛ هر ملتی معمولاً در قالب یک ظرف جغرافیایی شکل می‌گیرد و حد و حدود این ظرف جغرافیایی برای یک کشور فوق‌العاده مهم است و این در حقیقت حفظ چارچوب جغرافیایی یک ملت است. بعد فرهنگ و میراث فرهنگی؛ به آثار مادی و معنوی به‌جامانده از گذشته گفته می‌شود که بر هویت فرهنگی یک جامعه انسانی دلالت دارد و برای مطالعه جوامع، اقوام، ملل و نیز بازشناسی آثار مادی تمدن‌ها و سیر تشکیل و تکامل آن‌ها سندی باارزش به شمار می‌آید. بعد اجتماعی؛ این بعد درباره کیفیت روابط اجتماعی فرد با نظام کلان اجتماعی است که در صورت تقویت مناسبات و روابط فرد با جامعه، هویت جمعی فرد در سطح ملی شکل می‌گیرد و اصطلاحاً «مای» ملی تحقق می‌یابد. بعد سیاسی؛ این بعد به معنای تعلق به یک واحد سیاسی به‌عنوان یک عنصر ملی، مستلزم تعلق به دولت، نظام سیاسی و ارزش‌های مشروعیت بخش حکومت در هویت ملی است. امروزه دولت ملی بزرگ‌ترین و رایج‌ترین نوع شکل‌بندی جامعه بشری محسوب می‌شود مهم‌ترین دغدغه که نگارندگان مطلب حاضر را به این سمت و سو سوق داد که این مسئله مهم را بررسی کنند، این بود که با نگاهی به نتایج پژوهش‌های متعدد دریافتیم که در کتاب درسی مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی به شاخص هویت ملی که نقش یکپارچه‌سازی، انسجام‌بخشی و همگرایی را بر عهده دارد، کمتر پرداخته شده است و این مسئله موجب شد که اسناد تحولی موجود در آموزش و پرورش که قرار است نقش محوری و هدایتگر برنامه‌ها و فعالیت‌های مدارس را تعیین کنند و بر عهده بگیرند، مورد کنکاش قرار گیرند. چراکه این سند پایه و اساس فکری و مبنای نظری تعلیم و تربیت پیش روی کشور را مطابق با آرمان‌ها و اهداف نظام جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد.

آداب و مهارت زندگی و فرهنگ اسلامی ایرانی

جامعه ما، با توجه به فرهنگ اسلامی ایرانی خود، به آموزش آداب زندگی در پرتو اسلام و آن دسته از مهارت‌هایی نیاز دارد که از یک سو دانش‌آموزان را در مسیر زندگی دین‌مداران و متعادل میان جنبه مادی و معنوی زیست این جهانی یاری دهد و از سوی دیگر، افراد را برای مقابله با چالش‌های زندگی روزمره آشنا کند تا افراد از یک زندگی شاد و موفقیت‌آمیز برخوردار باشند. آنچه امروزه بانام مهارت‌های زندگی^۱ نیز وارد برنامه‌های درسی جهان شده است حداقل بخش‌هایی از آن در آموزش‌های دینی و اسلامی بانام‌های دیگری مورد توجه بوده است. آموزش و پرورش ایران اگر بخواهد هویت ملی و نظام ارزشی مهارت‌های شهروندی کودکان و نوجوانان را تحکیم و اعتلا بخشد، باید آنان را برای زندگی در عصر جهانی شدن در قرون حاضر آماده کند. برای این منظور، نگرش آموزش و پرورش به برنامه‌های درسی فعالیت‌های کلاس و مدرسه در آموزش عمومی باید تغییر یابد و افزون بر آموزش‌های درسی، تحکیم هویت و نظام ارزشی انسانی و دینی و ملی، آموزش شهروندی و مهارت‌های زندگی فردی و اجتماعی و

اقتصادی و علمی و فرهنگی را محور برنامه‌های آموزشی و تربیتی قرار دهد آموزش آداب و مهارت‌های زندگی یکی از حوزه‌های یادگیری اساسی در برنامه‌های درسی مدارس کشور ماست که باهدف آشنا کردن دانش‌آموزان با آموزه‌های دینی اجتماعی و کسب مهارت‌ها در ارتباط با رشد شخصی، روابط بین فردی، روابط فردی اجتماعی و نحوه برخورد عاقلانه افراد با چالش‌های زندگی روزمره تدوین شده است.

در حال حاضر، مهارت‌های زندگی عنوانی برای آن دسته از آموزش‌هایی است که به افراد یاد می‌دهد چگونه با چالش‌های زندگی روزمره مواجه شوند که در این خصوص دو رویکرد اساسی به شیوه غیررسمی در دنیا مطرح است نخست رویکرد سازمان بهداشت جهانی است که اولین بار این آموزش‌ها را مطرح نمود. سازمان مذکور در اوت ۱۹۹۳ برنامه‌ای با عنوان آموزش مهارت‌های زندگی با همکاری یونیسف ارائه کرد. این آموزش‌ها به تدریج به عنوان اعتباربخشی راهنمای برنامه درسی آموزش آداب و مهارت‌های زندگی یک دستورالعمل برای بهبود وضعیت زندگی افراد به فرهنگ کشورها راه یافت. این سازمان بر آموزش ده مهارت تأکید دارد که در پنج عنوان با تنظیم دوتایی به شرح زیر مطرح شده‌اند:

۱. مهارت‌های خودآگاهی و همدلی؛ ۲. مهارت‌های ارتباط بین فردی و اجتماعی؛ ۳. مهارت‌های تصمیم‌گیری و حل مسئله؛ ۴. مهارت‌های تفکر خلاق و تفکر انتقادی؛ ۵. مهارت‌های مقابله با هیجانات و استرس)

اگرچه پیاده‌سازی و اجرای این توانایی‌ها و مهارت‌ها در هر کشور با توجه به شیوه زندگی افراد، نحوه نگاه به زندگی و مسائل هر جامعه و نوع مهارت‌های موردنیاز آنان متفاوت است و ضمن وجود اشتراکاتی در بین آنها، نمی‌توان نسخه واحدی برای همه تجویز نمود ولی از آنجاکه ایجاد این توانایی‌ها و مهارت‌ها زیست و زندگی افراد را تسهیل کرده، بهبود بخشد و یا دست‌کم قابل تحمل می‌نمایند وجود و حضور آنها در برنامه‌های درسی رسمی تمام نظام‌های آموزشی به صورت منسجم و هدفمند ضروری است. بنابراین ضروری است قبل از انجام هرگونه عملی که منجر به تألیف کتاب درسی و تولید اجزای بسته آموزشی شود «راهنمای برنامه درسی آموزش آداب و مهارت‌های زندگی» در معرض قضاوت صاحب‌نظران و متخصصان مرتبط قرار گیرد تا حداکثر اهداف موردنظر به دست آید (قنبری، ۲۰۱۹).

اخلاق و تربیت عرصه حیات اجتماعی انسان

به دلیل نقش محوری اخلاق در عرصه حیات اجتماعی انسان، اخلاق در کنار دین، مهم‌ترین جایگاه را در زندگی بشر به خود اختصاص داده است. سلامت روحی، آرامش و شادابی انسان در زندگی فردی و خانوادگی و حتی سلامت و امنیت اجتماع، بیش از هر چیز، در گروی رعایت هنجارهای اخلاقی است. شاید به دلیل نقش بی‌بدیل اخلاق در سعادت فردی و اجتماعی است که خداوند نیز تهذیب اخلاقی را یکی از اهداف اساسی بعثت پیامبران قرار داده است تا انسان به واسطه طهارت درونی و سلامت نفس در مسیر کمال حقیقی خود قرار گیرد. مقوله اخلاق و تربیت اخلاقی به‌ویژه در دوران معاصر که انسان‌ها بیش‌ازپیش غرق امور مادی هستند و زمینه غفلت از بعد متعالی و گسترش ناهنجاری‌های اخلاقی و اجتماعی بیش از هر زمان دیگری برای آنها فراهم شده است، اهمیتی دوچندان می‌یابد. ازاین‌رو، تربیت اخلاقی و اخلاص‌مند شدن نسل‌های جدید از نگرانی‌های مهم اندیشمندان و متفکران تربیتی جوامع است. در کنار نقش مهم خانواده در تربیت اخلاقی، نظام تربیت رسمی و عمومی نیز پرورش

اخلاقی دانش‌آموزان را جزء اهداف و برنامه‌های مهم خود قرار داده است. در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش کشور، تربیت دینی و اخلاقی به‌عنوان محور تمامی برنامه‌های تربیتی در مدارس مطرح شده و به‌حق، بر سایر ساحت‌های تربیتی برتری یافته است. منظور از تربیت اخلاقی^۳ نوعی تغییر است که قلمروهای عقلی، عاطفی و رفتاری را دربر می‌گیرد. عنصر عقلانی تربیت اخلاقی معطوف به ایجاد درک اخلاقی برای بازشناسی امور خوب از بد است. به لحاظ عاطفی، تربیت اخلاقی نظر به پرورش پاره‌ای عواطف معین در شخص دارد. همچنین تربیت اخلاقی مستلزم عمل است و رفتار شخص باید جلوه درک و احساس اخلاقی باشد. از این رو یکی از کتاب‌هایی درسی که در بیشتر کشورها به اهمیت تربیت اخلاقی توجه ویژه می‌کند کتاب مطالعات اجتماعی است. این درس ارتباط مستقیمی با مقوله اخلاق و آموزش ارزش‌ها دارد و دانش‌آموزان را برای زندگی و رفتار مسئولانه از لحاظ اجتماعی آماده می‌کند و تعامل اجتماعی صحیح، لاجرم بر پایه اخلاق صورت می‌گیرد. در نظام تربیت رسمی و عمومی دوره ابتدایی ایران برنامه درسی مطالعات اجتماعی برای دوره‌های دوم ابتدایی تدوین شده است. این کتاب‌ها به سبب ماهیت موضوع و ارتباط وثیق مباحث اجتماعی با هنجارها و ارزش‌های اجتماعی می‌توانند سهم فراوانی در فراگیری ارزش‌های اخلاقی داشته باشند. به همین دلیل، واکاوی، ارزیابی و تأمل در آن کتاب‌ها مورد توجه پژوهشگران بوده و پژوهش‌هایی جهت تحلیل محتوای آن‌ها صورت گرفته است (حسنی، ۱۳۹۹).

پیشینه پژوهش

هویت دارای انواع، سطوح و سلسله‌مراتب مختلفی است، اما در یک دسته‌بندی کلی می‌توان دو نوع هویت را از یکدیگر متمایز کرد. اول، «هویت فردی»^۴ یعنی همان چیزی که فرد را به واسطه ویژگی‌ها و خصوصیات یگانه و منحصر به فرد او مورد شناسایی قرار می‌دهد و در عین حال از دیگران متمایز می‌سازد. نوع دیگر هویت «هویت جمعی»^۵ است که عبارت است از، تعلق خاطر تعدادی از افراد به امور مشترک با عنوانی خاص، چنین تعلق موجب احساس همبستگی و شکل‌گیری یک واحد جمعی می‌شود که با عنوان «ما» از ماهای دیگر جدا می‌شود. در رابطه با هویت ملی تحقیقات بسیار خوبی انجام گرفته است. عالی‌شان (۱۴۰۱) در پژوهشی به تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی دوره چهارم ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های هویتی تربیت اخلاقی پرداخته است یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد در این کتاب اهداف اخلاقی و تربیت اخلاقی در کنار دیگر اهداف درسی قرار گرفته است. از بین مؤلفه‌های تربیت اخلاقی مورد بررسی در این پژوهش هم بیشترین فراوانی مربوط به آشنایی و احترام به نهادهای ملی و وطنی بوده است با میزان ۴/۲۹٪ در محتوا، ۵/۲۴٪ در تصاویر و ۵/۲۲٪ درصد در فعالیت‌های کمترین فراوانی هم در ارتباط با مؤلفه دوستی بوده است. در پژوهشی دیگر موسی پور و همکاران (۱۴۰۱) به تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ بر اساس میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی پرداخته‌اند. پژوهش حاضر با هدف بررسی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بر اساس میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی

۳. Moral element

۴. personal identity

۵. Collective identity

انجام شده است. پژوهش حاضر ۵ مؤلفه هویت ملی که شامل، مؤلفه نماد ملی ۱۶ شاخص، مؤلفه میراث فرهنگی ۷ شاخص، مؤلفه مشاهیر و شخصیت‌ها ۸ شاخص، مؤلفه ارزش‌های ملی ۴ شاخص و مؤلفه وقایع و رخدادها ۵ شاخص بررسی شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دور ابتدایی به مؤلفه‌های هویت ملی، (۴/۳۳)، مؤلفه نماد ملی، (۴۰/۹۷)، مؤلفه میراث فرهنگی، (۱۵/۳۴)، مؤلفه مشاهیر و شخصیت‌ها، (۳۰/۶۸) به مؤلفه ارزش‌های ملی و (۸/۶۶) به مؤلفه وقایع و رخدادها توجه شده است. ضمناً مؤلفه میراث فرهنگی (۴۰/۹۷) بالاترین فراوانی و مؤلفه نماد ملی (۴/۳۳) (کمترین میزان فراوانی را دارند. همچنین مطالعات اجتماعی پایه ششم بیشترین میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی (۴۹/۰۹) را داشته است. نتایج نشان‌دهنده توجه ناقص کتاب‌ها به مؤلفه‌های هویت ملی است. هدف کلی این کتاب تربیت شهروند مسئولیت‌پذیر است. جهت تحقق این هدف آموزش و پرورش باید نگاه ویژه‌ای به مؤلفه‌های هویت ملی داشته باشد.

حق‌گو و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی به بررسی تحلیل محتوای کتب درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از نظر میزان توجه به مهارت‌های زندگی پرداخته‌اند. هدف از پژوهش حاضر، تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی با توجه به مهارت‌های زندگی بر اساس الگوی ویلیام رومی بوده است. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد میزان توجه کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی به مهارت‌های زندگی، مناسب و پویا است اما لازم است هم از لحاظ محتوا و هم از لحاظ تصاویر و پرسش‌ها مورد بازبینی قرار گیرد. در پژوهشی دیگر حمیدی زاده و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی به بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بر اساس توجه به مؤلفه‌های محیط‌زیست پرداخته‌اند نتایج حاکی از آن بود که از میان ۶ مؤلفه مورد بررسی، مؤلفه جنگل و آب بیشترین میزان توجه را شامل شده‌اند و کمترین میزان توجه در میان مؤلفه‌ها مربوط می‌شود به مؤلفه‌های الودگی صوتی و زیاله. در سه بخش مورد بررسی نیز بیشترین فراوانی‌ها مربوط به بخش متن و کمترین فراوانی‌ها مربوط به بخش تصاویر است. سه پایه تحصیلی مطالعه شده در پرداختن به مؤلفه‌های زیست‌محیطی تفاوتی با یکدیگر نداشتند و مؤلفه‌های زیست‌محیطی را آن‌گونه که می‌بایست مورد توجه قرار ندادند. از مهم‌ترین مؤلفه‌های مغفول در کتاب‌های مطالعات اجتماعی، مؤلفه الودگی صوتی است که در تمامی پایه‌ها اصلاً به آن پرداخته نشده است. قانع و اسلامی (۱۴۰۰) در پژوهشی دیگر به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی با توجه به مؤلفه‌های همکاری و مشارکت پرداخته است نتایج حاکی از آن بود که زندگی در جامعه امروزی بدون مشارکت و همکاری امکان‌پذیر نیست و همچنین انسان دارای نیازهای اجتماعی هست که باید با مشارکت و تعامل با دیگر افراد جامعه، نیازهای خود را برطرف سازد. یکی از مهم‌ترین موضوعات مورد تأکید دین اسلام که اهمیت و جایگاه آن را می‌توان در احادیث و روایات به کرات مشاهده کرد همکاری و مشارکت بوده و رعایت آن یکی از ضرورت‌های زندگی در جامعه امروزی است و مؤلفه همکاری و مشارکت در سال‌های سوم و چهارم نقش عمده‌ای داشته و هرچه به پایان دوره دبستان می‌رود از اهمیت این مؤلفه کاسته می‌شود و سیر نزولی شدیدی پیدا می‌کند. میرزایی و واحدی (۱۴۰۰) در پژوهشی به تحلیل محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه پنجم دوره ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های هوش سه وجهی استرنبرگ پرداخته است و نتایج حاکی از آن بود که همواره در طول زمان، با پیشرفت جوامع و تمدن بشری، مسائل و مشکلات پیچیده‌تری بروز

می‌کند که ارتقا توانمندی‌های ذهنی افراد جامعه را در حل مسائل می‌طلبد. بنابراین توجه مناسب کتب درسی به ابعاد مختلف هوش می‌تواند نقش مهمی در ارتقا مهارت‌های ذهنی و عملی داشته باشد. در سال‌های اخیر با تغییرات محتوای کتب درسی در دوره ابتدایی، تحلیل کتاب‌های درسی بر اساس توجه به ابعاد هوش به‌عنوان یک نیاز احساس می‌شود. نتایج به‌دست‌آمده حاکی از آن است که بیشتر از همه به مؤلفه هوش تحلیلی و زیر مؤلفه درک و نتیجه‌گیری و کم‌تر از همه به مؤلفه هوش خلاق و زیر مؤلفه خلق کردن، اشاره شده است. بر این اساس هوش تحلیلی به‌اندازه مناسب مورد توجه قرار می‌گیرد اما به دلیل رابطه متقابل بین ابعاد هوش، نیاز است به سایر مؤلفه‌ها، از جمله هوش خلاق بیشتر توجه گردد.

در یک جمع‌بندی کلی از محتوای مطالعات صورت گرفته می‌توان نتیجه گرفت که در اکثر مطالعات در محتوای کتب درسی مطالعات اجتماعی، به ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی کمتر پرداخته شده است و این در حالی است که هویت ملی نقش انسجام‌بخشی را در جامعه بر عهده دارد. در اکثر مطالعات صورت گرفته، روش تحقیق غالب، روش تحلیل محتوا بوده است.

روش پژوهش

بر اساس موضوع و اهداف مورد مطالعه، این پژوهش به لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ روش گردآوری داده‌ها، توصیفی و از نوع تحلیل محتوا است. اطلاعات مربوط به مبانی نظری بر اساس روش میدانی، اسنادی، کتابخانه‌ای، اینترنتی و جمع‌آوری شده است. جامعه آماری در بخش اول کتاب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی (پایه چهارم، پنجم و ششم) در سال تحصیلی ۱۴۰۱ است که با توجه ماهیت موضوع پژوهش و به دلیل محدودیت جامعه آماری، از نمونه‌گیری صرف‌نظر و به‌منظور دستیابی به داده‌های دقیق و قابل‌اعتماد، از روش تمام شماری استفاده شد و واحد تحلیل، جمله بود. جامعه آماری در بخش دوم شامل آموزگاران دوره دوم ابتدایی (پایه‌های چهارم، پنجم، ششم). در بخش دمووند (مهرآباد رودهن) به تعداد ۳۰ نفر بودند. ابزار مورد استفاده در این پژوهش پرسشنامه محقق ساخته و فهرست واری‌های بود. در قسمت پرسشنامه ۲۷ سؤال بسته پاسخ به را بر اساس مقیاس لیکرت است. برای مثال، از دیدگاه شما در کتاب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی بر اساس سند تحول بنیادین تا چه اندازه به میراث فرهنگی پرداخته شده است؟ سؤالات یک تا یازده این پرسشنامه مربوط به مؤلفه اول یعنی هویت ملی و شاخص‌هایش شامل (بعد دینی و سیاسی، ارزش‌ها و هنجارهای ملی، میراث فرهنگی، اسطوره ملی، نماد ملی، ویژگی‌های جغرافیایی، خرده‌فرهنگ‌های قومی، افتخارات ملی و تجدد) است که انتخاب شاخص‌ها بنا به پژوهش‌های انجام شده بوده است. سؤالات ۱۲ تا ۱۶ به مؤلفه‌های اخلاق و شاخص‌هایش شامل (عدالت‌جویی، مسئولیت‌پذیری، حق‌طلبی، تعاون، میهن‌دوستی و...) که طبق کتاب‌های راهنما معلم در سه پایه مذکور تعلق دارد و از سؤال ۱۷ تا ۲۷ به مؤلفه آداب و مهارت‌های زندگی و ده شاخص برتر آن شامل (مهارت‌های خودآگاهی / همدلی، ارتباط / روابط بین فردی، تصمیم‌گیری / حل مسئله، تفکر انتقاد، مقابله با استرس) طبق بیانیه سازمان بهداشت جهانی اختصاص دارد. برای تعیین روایی ابزار، از روش روایی صوری و محتوایی استفاده گردید. برای تعیین پایایی پرسشنامه از روش آماری آلفای کرونباخ استفاده گردیده مقدار آن ۰/۸۵ محاسبه شد. ابزار دیگر این پژوهش سیستم مقوله‌بندی و رمزگذاری متغیرها و خرده متغیرها است که می‌توان از آن به‌عنوان فهرست واری‌های یادکرد. بدین ترتیب که ابتدا سه

مؤلفه اساسی بر اساس سند تحول انتخاب و بر اساس ادبیات تحقیق در این حوزه‌ها مورد بررسی قرار گرفت و فهرست نهایی شامل ۳۳ مفهوم درباره هویت ملی، ۳۴ مفهوم درباره آداب و مهارت‌های اجتماعی و ۳۵ مفهوم درباره اخلاق در نظام اجتماعی بود که در این سیاهه فهرستی از مؤلفه‌ها و ابعاد هر کدام و شاخص‌های هر بعد جمع‌آوری گردید و از آنجا که واحد تحلیل، جمله بود هر جمله در دسته مربوط به خود قرار گرفت. روایی سیاهه تحلیل محتوا نیز از طریق روایی محتوایی و پایایی آن از طریق ضریب توافق رونوشت کوه ۰/۸۰ به دست آمد.

یافته‌های پژوهش

۱) در کتاب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی از بین ابعاد مؤلفه هویت ملی (ابعاد دینی، سیاسی، ارزش‌ها و هنجارهای ملی، میراث فرهنگی، اسطوره ملی، نماد ملی، ویژگی‌های جغرافیایی، خرده‌فرهنگ‌های قومی، افتخارات ملی و تجدد) به کدام بعد بیشتر توجه شده است؟

جدول شماره ۱: جدول خی دو بر اساس هویت ملی

ابعاد	مشاهده شده	درصد	مورد انتظار	درجه	خی دو	سطح
دینی	۳ ۵	۱۳/۱۶	۲ ۶	۹	۱/۹۲ ۶	$P < 0/05$
سیاسی	۳ ۶	۱۴	۲ ۶	۹	۱۶/۹۲	$P < 0/05$
ارزش‌ها و هنجارهای	۱ ۷	۶۱/۵	۲ ۶	۹	۱۶/۹۲	$P < 0/05$
افتخارات ملی	۲ ۷	۰/۸	۲ ۶	۹	۱۶/۹۲	$P < 0/05$
میراث فرهنگی	۲	۰/۷۷	۲ ۶	۹	۱۶/۹۲	$P < 0/05$
اسطوره ملی	۴	۱/۵۵	۲ ۶	۹	۱۶/۹۲	$P < 0/05$
نماد ملی	۵ ۷	۸/۴۲	۲ ۶	۹	۱۶/۹۲	$P < 0/05$
ویژگی‌های جغرافیایی	۲ ۲	۲۲/۱۷	۲ ۶	۹	۱۶/۹۲	$P < 0/05$
خرده‌فرهنگ‌های قومی	۳ ۶	۱۴	۲ ۶	۹	۱۶/۹۲	$P < 0/05$
افتخارات ملی	۲ ۱	۸/۱۷	۲ ۶	۹	۱۶/۹۲	$P < 0/05$
تجدد	۱ ۹	۲۲/۶	۲ ۶	۹	۱۶/۹۲	$P < 0/05$

همان‌طور که در جدول ۱ نشان داده شده است ۱۱ مؤلفه کلی (دینی، سیاسی، ارزش‌ها و هنجارها، ملی، میراث فرهنگی، و...) در نظر گرفته شده‌اند. هر یک از این مؤلفه‌ها از طریق تعدادی شاخص مورد سنجش قرار گرفتند. بر اساس داده‌های جدول مذکور می‌توان اظهار کرد برای پاسخ‌گویی به این سؤال هم از جدول توزیع فراوانی درصد و هم از آزمون خی دو استفاده گردید ۲۲/۱۷ درصد از

کل فراوانی‌ها ویژگی‌های جغرافیایی و ۱۳/۶۱ درصد بعد دینی است. این در حالی است که به بعد اسطوره ملی و نماد ملی کمتر از ۲ درصد توجه شده است که حاکی از نوعی بی‌توجهی به این دو مقوله است.

سؤال ۲) در کتاب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی از بین ابعاد مؤلفه اخلاق در نظام اجتماعی (عدالت‌جویی، مسئولیت‌پذیری و حق‌طلبی، تعاون، میهن‌دوستی) به کدام بعد بیشتر توجه شده است؟

جدول شماره ۲: محاسبه‌ی دو مؤلفه اخلاق در نظام اجتماعی

ابعاد	مشاهده‌شده	درصد	مورد انتظار	درجه آزادی	خی دو
عدالت‌جویی	۵	۱۳/۵۱	۹	۳	۲/۹۹
مسئولیت‌پذیری و حق‌طلبی	۱۰	۲۷/۰۲	۹	۳	۲/۹۹
تعاون	۱۰	۲۷/۰۲	۹	۳	۲/۹۹
میهن‌دوستی	۱۲	۳۲/۴۳	۹	۳	۲/۹۹

همان‌طور که در جدول ۲ نشان داده‌شده است ۴ مؤلفه کلی (عدالت‌جویی، مسئولیت‌پذیری، تعاون، میهن‌پرستی) در نظر گرفته‌شده‌اند. هر یک از این مؤلفه‌ها از طریق تعدادی شاخص موردسنجش قرار گرفتند. بر اساس داده‌های جدول مذکور می‌توان اظهار کرد برای پاسخ‌گویی به این سؤال هم از جدول توزیع فراوانی درصد و هم از آزمون خی دو استفاده گردید. همان‌طور که در جدول شماره ۲ می‌بینیم، ۳۲/۴۳ درصد از کل فراوانی‌ها بعد میهن‌دوستی است و ۲۷/۰۲ درصد ابعاد مسئولیت‌پذیری و حق‌طلبی و تعاون است این در حالی است که ۱۳/۵۱ درصد به بعد عدالت‌جویی توجه شده است که از سایر ابعاد کمتر است. که بیانگر آن است میهن‌پرستی، مسئولیت‌پذیری نقش بسیار مهمی در حوزه مطالعات اجتماعی را دارا است.

سؤال ۳) در کتاب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی از بین ابعاد مؤلفه آداب و مهارت‌های زندگی (مهارت‌های خودآگاهی، همدلی، ارتباط، روابط بین فردی، تصمیم‌گیری، حل مسئله، تفکر خلاق، تفکر انتقادی، مقابله با هیجانات، مقابله با استرس) به کدام بعد بیشتر توجه شده است.

شماره ۳: محاسبه‌ی دو مؤلفه آداب و مهارت‌های زندگی

ابعاد	مشاهده شده	درصد	مورد انتظار	درجه	خی دو	سطح
خودآگاهی	۱۸	۱۱/۰۴	۲۶	۹	۱۶/۹۲	P<۰/۰۵
همدلی	۲۳	۱۴/۱۱	۲۶			
روابط بین فردی	۱۹	۱۱/۶۵	۲۶			
ارتباط مؤثر	۲۵	۱۵/۳۳	۲۶			
تصمیم‌گیری	۴۹	۳۰/۰۶	۲۶			
حل مسئله	۱۰	۶/۱۳	۲۶			
تفکر خلاق	۱۰	۶/۱۳	۲۶			
تفکر انتقادی	۵	۳/۰۶	۲۶			
مقابله با هیجانات	۸	۴/۹۰	۲۶			
مقابله با استرس	۱	۰/۶۱	۲۶			

همان‌طور که در جدول ۳ نشان داده شده است ۱۰ مؤلفه کلی (خودآگاهی، همدلی، روابط بین فردی، ارتباط مؤثر و.....) در نظر گرفته شده‌اند. هر یک از این مؤلفه‌ها از طریق تعدادی شاخص موردسنجش قرار گرفتند. برای پاسخ‌گویی به این سؤال هم از جدول توزیع فراوانی درصد و هم از آزمون خی دو استفاده گردید. بر اساس داده‌های جدول مذکور می‌توان اظهار کرد که ۳۰/۰۶ درصد به بعد تصمیم‌گیری توجه شده و این در حالی است که کمتر از ۱ درصد به بعد مقابله با استرس و ۳/۰۶ درصد به بعد تفکر انتقادی توجه شده است. و این نشانگر آن است که به دو مؤلفه تفکر انتقادی و استرس در کتاب مطالعات که ابعاد مهم و اساسی هستند کمتر توجه شده است.

سؤال ۴) از دیدگاه آموزگاران دوره دوم ابتدایی در کتاب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی از بین ابعاد مؤلفه هویت ملی (ابعاد دینی، سیاسی، ارزش‌ها و هنجارهای ملی، میراث فرهنگی، اسطوره ملی، نماد ملی، ویژگی‌های جغرافیایی، خرده‌فرهنگ‌های قومی، افتخارات ملی و تجدد) به کدام بعد بیشتر توجه شده است.

جدول شماره ۴: محاسبه خی دو مؤلفه هویت ملی از نظر آموزگاران

ابعاد	مشاهده شده	درصد	مورد انتظار	درجه آزادی	خی دو	سطح معناری
بسیار کم	۳	۱۰	۶	۴	۱۲/۵۸	P<۰/۰۵
کم	۷	۲۳/۳	۶	۴	۱۲/۵۸	P<۰/۰۵
متوسط	۱۳	۴۳/۳	۶	۴	۱۲/۵۸	P<۰/۰۵
زیاد	۵	۱۶/۷	۶	۴	۱۲/۵۸	P<۰/۰۵

همان‌طور که در جدول ۴ نشان داده شده است برای بررسی ابعاد مؤلفه هویت ملی (ابعاد دینی، سیاسی، ارزش‌ها و هنجارهای ملی، میراث فرهنگی، اسطوره ملی، نماد ملی، ویژگی‌های جغرافیایی، خرده‌فرهنگ‌های قومی، افتخارات ملی و تجدد) ۴ بعد (بسیار کم، کم، متوسط و زیاد) از دیدگاه آموزگاران در نظر گرفته شده است. هر یک از این مؤلفه‌ها از طریق تعدادی شاخص موردسنجش قرار

گرفتند. برای پاسخ‌گویی به این سؤال هم از جدول توزیع فراوانی درصد و هم از آزمون خی دو استفاده گردید با توجه به جدول شماره ۴، ۳/۴۳ درصد از معلمان بر این عقیده‌اند که به مؤلفه هویت ملی در سطح متوسطی توجه شده است. و این نشان از بی‌توجهی به این مؤلفه اساسی هست.

سؤال ۵) از دیدگاه آموزگاران ابتدایی در کتاب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی از بین ابعاد مؤلفه اخلاق در نظام اجتماعی (عدالت‌جویی، مسؤولیت‌پذیری و حق‌طلبی، تعاون، میهن‌دوستی) به کدام بعد بیشتر توجه شده است؟

جدول شماره ۵: محاسبه خی دو مؤلفه اخلاق در نظام اجتماعی از نظر آموزگاران

ابعاد	مشاهده‌شده	درصد	مورد انتظار	درجه آزادی	خی دو	سطح معناداری
بسیار کم	۳	۱۰	۶	۴	۷/۳۲	P<۰/۰۵
کم	۹	۳۰	۶	۴	۷/۳۲	P<۰/۰۵
متوسط	۱۰	۳۳/۳۳	۶	۴	۷/۳۲	P<۰/۰۵
زیاد	۵	۱۶/۶	۶	۴	۷/۳۲	P<۰/۰۵
بسیار زیاد	۳	۱۰	۶	۴	۷/۳۲	P<۰/۰۵

همان‌طور که در جدول ۵ نشان داده شده است برای بررسی ابعاد مؤلفه اخلاق در نظام اجتماعی (عدالت‌جویی، مسؤولیت‌پذیری و حق‌طلبی، تعاون، میهن‌دوستی) ۴ بعد (بسیار کم، کم، متوسط و زیاد) از دیدگاه آموزگاران در نظر گرفته شده است. همان‌طور که در جدول شماره ۵ مشاهده می‌شود ۳۳/۳۳ درصد از آموزگاران بر این عقیده دارند. که به اخلاق در نظام اجتماعی در سطح متوسط توجه شده است. در کل به تعاون توجه بیشتری گشته و به مسؤولیت‌پذیری و حق‌طلبی کمترین میزان توجه شده است.

سؤال ۶) از دیدگاه آموزگاران ابتدایی در کتاب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی از بین ابعاد مؤلفه آداب و مهارت‌های زندگی (مهارت‌های خودآگاهی، همدلی، ارتباط، روابط بین فردی، تصمیم‌گیری، حل مسئله، تفکر خلاق، تفکر انتقادی، مقابله با هیجانات، مقابله با استرس) به کدام بعد بیشتر توجه شده است؟

جدول شماره ۶: محاسبه خی دو مؤلفه آداب و مهارت‌های زندگی از نظر آموزگاران

ابعاد	مشاهده‌شده	درصد	مورد انتظار	درجه آزادی	خی دو	سطح معناداری
بسیار کم	۰	۰	۷/۵	۰	۰	$P < ۰/۰۵$
کم	۵	۱۶/۷	۷/۵	۴	۳/۰۶	$P < ۰/۰۵$
متوسط	۱۱	۳۶/۷	۷/۵	۴	۳/۰۶	$P < ۰/۰۵$
زیاد	۸	۲۶/۷	۷/۵	۴	۳/۰۶	$P < ۰/۰۵$
بسیار زیاد	۶	۲۰/۰	۷/۵	۴	۳/۰۶	$P < ۰/۰۵$

همان‌طور که در جدول ۵ نشان داده شده است برای بررسی ابعاد مؤلفه آداب و مهارت‌های زندگی (مهارت‌های خودآگاهی، همدلی، ارتباط، روابط بین فردی، تصمیم‌گیری، حل مسئله، تفکر خلاق، تفکر انتقادی، مقابله با هیجانات، مقابله با استرس) ۴ بعد (بسیار کم، کم، متوسط و زیاد) از دیدگاه آموزگاران در نظر گرفته شده است با توجه به جدول شماره ۶ می‌توان گفت: ۳۶/۷ درصد از آموزگاران بر این عقیده‌اند که به آداب و مهارت‌های زندگی در سطح متوسط و به تصمیم‌گیری، روابط بین فردی، خودآگاهی، همدلی توجه بیشتری و به تفکر خلاق، مقابله با استرس، تفکر انتقادی توجه کمتری شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به اهمیت اساسی شاخص‌های هویت ملی، اخلاق، آداب و مهارت‌های زندگی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، این پرسش مطرح می‌شود در میان همه راهکارها، جامعه‌پذیری افراد از همان اوان کودکی و نهادینه کردن اخلاق، آداب و مهارت‌های زندگی در آن‌ها از اهمیت اساسی برخوردار است. آموزش و پرورش نهادی است که تقریباً همه جامعه‌شناسان در اهمیت آن به‌عنوان بزرگ‌ترین و قدرتمندترین عامل آموزش و تغییر فرهنگی متفق‌القول‌اند. بنابراین کیفیت آموزش و پرورش امروز، دنیای فردا را شکل خواهد داد و بهره‌گیری مناسب از این امکان بالقوه، می‌تواند این نهاد را تا سطح یک وسیله تغییر اجتماعی قدرتمند که نقشی کلیدی در بازسازی جامعه دارد ارتقا دهد. آنچه آموزش و پرورش را به نهادی بسیار بانفوذ تبدیل کرده است شرایط و مقتضیات سنی فراگیران است که عموماً واجد فطرتی پاک و ذهنی بی‌آلایش بوده که نفوذ به ذهن، فکر و روح در حال شکل‌گیری آن‌ها در جهت اخلاق، آداب و مهارت‌های زندگی را قرین توفیق مضاعف خواهد ساخت. در دل آموزش و پرورش نیز کتاب‌های درسی مهم‌ترین منبع برای آموزش و محور اصلی برای یادگیری هستند از میان کتاب‌های درسی دوران ابتدایی به دلیل اهدافی که برنامه‌ریزان کتاب‌های درسی برای هر کتاب در نظر دارند، کتاب مطالعات اجتماعی در این راستا از اهمیت اساسی برخوردار است. چراکه در کتاب‌های مذکور هدف اصلی و اولیه، برنامه‌ریزان و مؤلفان، به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم تعلیم و پرورش اصول اجتماعی و مدیریت اخلاق، آداب و مهارت‌های زندگی دانش‌آموزان از همان دوران ابتدایی است. هدف این پژوهش واکاوی و بررسی محتوای کتاب درسی مطالعات

اجتماعی دوره دوم ابتدایی بر اساس شاخص‌های هویت ملی، اخلاق، آداب و مهارت‌های زندگی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش هست. بر اساس داده‌های حاصل از فرم تحلیل محتوا و آزمون خی دو می‌توان میزان توجه به ابعاد مؤلفه هویت ملی را به ترتیب از بیشتر به کمتر به صورت زیر طبقه‌بندی نمود. ویژگی‌های جغرافیایی، بعد سیاسی، افتخارات ملی، بعد دینی، میراث فرهنگی، خرده‌فرهنگ‌های قومی، تجدد، ارزش‌ها و هنجارهای ملی، نماد ملی، اسطوره ملی؛ که در این میان ویژگی‌های جغرافیایی دارای بیشترین فراوانی در این کتاب هستند، این امر نشانگر تمایل بیشتر نویسندگان به این مقوله است و اسطوره ملی دارای کمترین فراوانی در بین ابعاد مؤلفه هویت ملی است که نمایانگر توجه کمتر نویسندگان به این بعد است. پژوهش حاضر با پژوهش‌های انجام‌گرفته توسط عالی‌شان (۱۴۰۱)؛ قانع (۱۴۰۰) هم سو است. در بین ابعاد مؤلفه آداب و مهارت‌های زندگی، تصمیم‌گیری دارای بیشترین فراوانی است که نشانگر تمایل بیشتر مؤلفان کتاب به این مقوله و مقابله با استرس دارای کمترین فراوانی است. با توجه به اینکه مقابله با استرس یکی از مهارت‌های مهم و ضروری در زندگی هست لازم است کتب درسی به‌ویژه در مقطع ابتدایی به نحو مطلوبی به آموزش مهارت‌های مقابله با استرس بپردازند تا این مهارت در دانش‌آموزان نهادینه گردد که با پژوهش حمیدی زاده (۱۴۰۰) همسو است. میزان توجه به ابعاد مؤلفه اخلاق در نظام اجتماعی را به ترتیب از بیشتر به کمتر به صورت زیر طبقه‌بندی نمود: میهن‌دوستی، مسئولیت‌پذیری و حق‌طلبی، تعاون، عدالت‌جویی. در این میان میهن‌دوستی بیشترین فراوانی را در کتاب دارد که نشانگر تمایل بیشتر نویسندگان به این مقوله و عدالت‌جویی دارای کمترین فراوانی در بین ابعاد مؤلفه هویت ملی است که نمایانگر توجه کمتر نویسندگان به این مقوله است که با پژوهش عالی‌شان (۱۴۰۱) و میرزایی (۱۴۰۰) همسو است. در حالی که توجه به عدالت‌جویی و پرورش آن در کودکان به‌عنوان یک برنامه اصلی در مدارس کشورهای پیشرفته درآمدهاست در مجموع می‌توان گفت در کتاب مطالعات اجتماعی در دوره دوم ابتدایی در بین ابعاد مؤلفه‌ها به ترتیب به ابعاد ویژگی‌های جغرافیایی، تصمیم‌گیری، بعد سیاسی و بعد دینی بیشترین توجه شده است که می‌تواند با پژوهش قانع (۱۴۰۰) همسو باشد. پژوهشگران مذکور به این نتیجه دست یافتند که در کتب درسی و همچنین فعالیت‌های فرهنگی مدارس، این ابعاد بسیار مورد توجه قرار گرفته است. در حالی که برخی دیگر از مقوله‌ها، مورد غفلت قرار گرفته‌اند. مقوله‌های مذکور به ترتیب عبارت‌اند از مهارت مقابله با استرس، اسطوره ملی، نماد ملی که با پژوهش حمیدی زاده (۱۴۰۰) همسو است. به‌طور کلی با توجه به اینکه در سند تحول بنیادین به پرورش اخلاقی دانش‌آموزان به‌ویژه در زمینه صبر، صرفه‌جویی، نوع‌دوستی، ... و عدالت‌جویی تأکید شده، در متن کتاب تعلیمات اجتماعی دوره دوم ابتدایی؛ به عدالت‌جویی توجه بیشتری نشان داده شود و از آنجاکه در این دوره هر سه مقوله جغرافیا، تاریخ و مدنی ترکیب شده‌اند لازم است که مؤلفان با دقت هرچه بیشتر به تمام ابعاد مورد نظرشان به صورت مناسب بپردازند تا شاهد کثرت مطلب درباره یک مؤلفه و کمبود مطلب در مؤلفه دیگری نباشیم. به‌منظور رسیدن هر چه بیشتر به اهداف لازم است تا به صورت دوره‌ای برای معلمان رده‌های آموزش ضمن خدمت بگذارند و اهداف را برای آن‌ها تشریح کنند.

پیشنهادها برای پژوهش‌های آتی

به دلیل اهمیت موضوع توسعهٔ تحلیل محتوای سایر کتب آموزشی دوران ابتدایی و پایه‌های تحصیلی دیگر بر اساس مؤلفه‌های شاخص‌های هویت ملی، اخلاق، آداب و مهارت‌های زندگی نقطهٔ شروع توسعه ضروری به نظر می‌رسد.

(۱) بررسی و تحلیل محتوای کتب درسی بر اساس شاخص‌های هویت ملی، اخلاق، آداب و مهارت‌های زندگی و مقایسهٔ آن با مؤلفه‌های دیگر بررسی شده در این مطالعه و مطالعات مشابه.

(۲) از آنجاکه دانش‌آموز مخصوصاً دانش‌آموزان مقطع ابتدایی معلمان و مسئولان مدرسه را به‌عنوان یک الگو در نظر می‌گیرند و سعی در تقلید رفتار آن‌ها دارند، بررسی و تحلیل محتوای رفتار و کردار آن‌ها بر اساس مؤلفه‌های شاخص‌های هویت ملی، اخلاق، آداب و مهارت‌های زندگی نقطهٔ شروع توسعه از اهمیت زیادی برخوردار است.

(۳) فعالیت‌های مکمل و فوق‌برنامه در مدارس نیز منابع آموزشی مهم برای دانش‌آموزان هستند، بررسی و تحلیل آن‌ها به دلیل اندک مطالعات انجام‌شده در این حیطة به‌عنوان یک ضرورت احساس می‌شود.

منابع :

- آقا محمدی، جواد؛ اسدی، سودابه. (۱۴۰۰). واکاوی ابعاد و مؤلفه‌های شاخصه هویت ملی در اسناد تحولی آموزش و پرورش ایران فصل‌نامه سیاست راهبردی و کلان، پاییز ۹۸، دوره ۷، شماره ۳.
- حسینی، محمد؛ وجدانی، فاطمه. (۱۳۹۹). تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر تربیت اخلاقی، فصل‌نامه علمی و پژوهشی تربیت اسلامی، س. ۱۲، ش. ۲۵.
- حق‌گو، احمدرضا. (۱۴۰۱). تحلیل محتوای کتب درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از نظر میزان توجه به مهارت‌های زندگی، چهارمین همایش ملی پژوهش‌های حرفه‌ای در روانشناسی و مشاوره با رویکرد از نگاه معلم
- حمیدزاده، کتابون؛ فرحی، عارف. (۱۴۰۰). تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بر اساس توجه به مؤلفه‌های محیط‌زیست، فصل‌نامه پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی، دوره: ۳، شماره: ۱.
- رجبی، سمیه؛ زره‌راد، فریده؛ جهانگرد، جهان. (۱۴۰۰). آشنایی دانش‌آموزان با هویت ملی ایرانی، نخستین همایش ایده‌های کاربردی علوم تربیتی و روانشناسی، موسسه بام پژوهش. شماره ۵.
- صانعی‌مهر، زهره؛ آزما، پری‌رزم. (۱۳۹۹). تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی مقطع ابتدایی از نظر میزان توجه به هویت ملی و هویت دینی، دو فصل‌نامه علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، دوره: ۸، شماره: ۱۵.
- عالی‌شان، ملیکا. (۱۴۰۲). تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی دوره چهارم ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های تربیت اخلاقی، پانزدهمین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی، مشاوره و علوم تربیتی. : چهارمین همایش ملی پژوهش‌های حرفه‌ای در روانشناسی و مشاوره با رویکرد از نگاه معلم. دوره ۵، شماره ۴.

قنبری حمیدآبادی، مهدیه؛، علی پور، زینب؛ هاشمی، عاطفه السادات؛ محمد زاده، مرتضی، (۱۴۰۰)، اقدامی جهت کاهش استرس و افزایش پیشرفت تحصیلی در دانش آموزانی که فاقد تجهیزات آموزش مجازی، فصلنامه رویکردی نو در علوم تربیتی، تابستان ۱۴۰۰، دوره ۳، شماره ۲. قانع، مهدی؛ اسلامی، حسن. (۱۴۰۰). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی با توجه به مؤلفه‌های همکاری و مشارکت، نهمین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روانشناسی، آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی ایران. تهران.

میرزایی، ابراهیم واحدی، علیرضا. (۱۴۰۰). دلیل محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه پنجم دوره ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های هوش سه وجهی استرنبرگ، نهمین اجلاس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی. فارس.

موسی پور، پری؛ منصوری، محبوبه. (۱۴۰۲). تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در سال تحصیلی بر اساس میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی. پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی دوره چهارم بهار ۱۴۰۱، شماره ۱، پیاپی ۱

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی